

Euskaraz (= på baskiska)

– gränslös o/vilja och o/begränsade möjligheter

Johan Järlehed, doktorand i spanska

Vad innebär det att i dagens Baskien tala *euskara*, det baskiska språket? Vem talar euskara? Och, kanske viktigare, vem gör det inte? Varför?

I den här artikeln ämnar jag diskutera gränsdragningens problematik, dess förutsättningar och konsekvenser, genom att beskriva några drag i utvecklingen av det baskiska språkets betydelse för det baskiska identitetskapandet. Med gränsdragning förstår jag då upprättandet av skiljelinjer, vare sig de är av språklig, social, politisk, geografisk eller annan karaktär.

En utmärkande egenskap för varje gräns är alltså att den skiljer något eller någon från något eller någon annan. En gräns kan dock alltid överträdas, flyttas eller upphävas. Det intressanta är inte gränsen i sig, utan varför den uppstår eller försvinner och vad det innebär för de begrepp, ting eller människor som den skiljer åt och delar upp.

På samma sätt som ett lands gräns alltid också utgör minst ett annat lands gräns, så gränsar begrepp och kategorier i språkens värld till varandra. Inte nog med det, begrepp av olika kategori delar ibland samma gräns. Så bygger exempelvis den nationalistiska ideologins kungstanke på att begreppen 'språk', 'folk' och 'territorium' delar på samma gränser. När vi talar om ett språk, dess yttre och inre gränser, talar vi därför också indirekt om dess talares identitet.

Att tala på ett språk är i sig en handling som bidrar till att påverka en existerande gränsdragning (mellan språk, gemenskaper och identiteter). Rör det sig om ett majoritetsspråk, som svenskan i Sverige eller spanskan i Spanien, innebär det oftast att man befäster denna gränsdragning på bekostnad av ett eller flera minoritetsspråks ställning. Talar man omvänt på ett minoritetsspråk så inte bara markerar och stärker man dess gränser, utan ifrågasätter samtidigt angränsande majoritetsspråks ställning och gränser.

Eftersom språken sedan länge associeras med specifika gemenskaper (mer föreställda än verkliga) och de territorier (geografiska, begreppsliga, känslomässiga) som dessa gemenskaper ”bebor”, tenderar användningen av ett språk också alltid att påverka förutsättningarna för mänskliga individers och kollektivs identifiering med nämnda gemenskap och territorium, liksom därmed villkoren för dessas gränser.

Vad och vem omfattar namnet Baskien?

Väldigt många av de begrepp som används i diskussionen om Baskiens vara eller icke vara, om dess folks historia, framtid och identitet, utmärks av att de är flytande och mångtydiga. Vi behöver bara gå till de tre centrala begreppen ’bask’, ’Baskien’ och ’baskiska’ för att se hur det de refererar till varierar, inte bara över tid utan också beroende på vilka människor man frågar, vilket språk de tänker på och vilken ideologi de bekänner sig till.

För somliga är ’Baskien’ bara huvudvärk, medan det för andra är blod och tårar. Där en del basker drömmer om enhet och nästan alla längtar efter fred upplever de flesta mest splittring. Medan vissa med namnet avser alla de sju historiska territorier – *Araba, Bizkaia, Gipuzkoa, Nafarroa, Nafarroa Behera, Lapurdi* och *Zuberoa* – vilka på euskara tillsammans brukar gå under benämningen *Euskal Herria*, erkänner andra bara delar av dem. Något som återspeglas i dagens politiska och administrativa uppdelning av *Euskal Herria* på två stater – Spanien och Frankrike – och två autonoma regioner inom ramen för den spanska staten – *la Comunidad Autónoma del País Vasco* (CAPV) och *la Comunidad Foral de Navarra*. De tre sistnämnda territorierna sorterar under det franska departementet *Pyrénées-Atlantiques*.

Detta problem gör sig ständigt påmint i diskussionen om Baskien och märks väldigt tydligt i de flesta akademiska arbeten om baskerna och deras land. Även om man har som föresats att studera hela *Euskal Herria* så inser man snart att man under merparten av tiden hanterar data som bara refererar till den autonoma regionen Baskien och dess befolkning. Den främsta orsaken till detta förhållande är den mycket större politiska, ekonomiska och befolkningsmässiga tyngd som CAPV har jämfört med Navarra och de franskbaskiska territorierna. Av de knappt 3 miljoner invånarna i *Euskal Herria* bor drygt 2 miljoner i CAPV. Nationalismen försöker skapa förutsättningar för att de andra delarna av *Euskal Herria* ska vinna samma

tyngd, men stöter på patrull när majoriteten av befolkningen där inte är intresserad av deras idéer och förslag.

Tillsammans med en god vän promenerade jag en dag i Bilbao utefter floden Nervións västra strand. *La margen izquierda*, som den kallas, har traditionellt varit fäste för många av de spanjorer som flyttat till Baskien i jakt på arbete och bättre ekonomiska förhållanden. Politiskt har detta alltid varit socialisternas marker. Floden delar på så vis inte bara in staden i två delar, utan tjänstgör också som en social och politisk vattendelare.

När vi nu gick där stannade vi till och läste några ord som sprejtas på en vägg på euskara. Jag minns inte exakt hur de lydde, men de var undertecknande med "EHE", *Euskal Herrian Euskaraz* (i Baskien på baskiska), och var som oftast denna organisations meddelanden ett upprop till försvar för det baskiska språket. Min vän har precis som de flesta andra basker i 30-årsåldern som har baskiska som andraspråk läst lite euskara i skolan, vilket de sedan kompletterat med diverse språkkurser på kvällar och somrar, men han använder nästan aldrig språket, vare sig hemma, med vänner eller i arbetet, och tycker inte själv att han kan det mer än hjälpligt. När vi med gemensamma krafter tytt grafittin, berättade han att han alltid känt sig mer hemma på denna sidan av floden än på den andra. Han sa att han kände sig kluven, att visst var han väl bask, men han var inte riktigt klar över vad det innebar.

Språket kan på så vis verkligen vara en barriär, inte så mycket för förståelsen av vad någon säger eller skriver – det går ju alltid att översätta – som mellan olika gemenskaper, liksom mellan olika viljor och lustar i en och samma person. Språket och de laddningar som omger det bidrar på så sätt till att skapa och nära identitetskonflikter.

Euskaras historiska och geografiska utbredning och gränser

Även om det baskiska språkets ursprung är okänt och man saknar pålitliga uppgifter om det baskiska folkets och språkets föregångares närvaro på den iberiska halvön, har man lyckats göra sig en bild av de senaste 2000 årens utbredning av den baskiska kulturen, folket och deras språk. Allt tyder på att en allt mindre andel av den baskiska befolkningen under denna tid har talat baskiska på ett allt mindre område – idag kan endast omkring en tredjedel av befolkningen euskara. Även om det är svårare att med säkerhet säga något om utvecklingen av mängden baskisktalande i absoluta tal, så

talat allt för att minskningen i så fall inte alls är så stor; det finns till och med de som menar att de cirka 700 000 personer som idag bedöms kunna baskiska är fler än vad som någonsin tidigare har funnits.

Enligt den spanske språkvetaren Miguel Siguan, talades euskara under romartiden från Burgos i väster till Andorra i öster, och från Zaragoza i söder till Bordeaux i norr. På 500-talet e.Kr. hade området minskat till ungefär hälften, särskilt i de områden som idag är Frankrike. Under det följande millenniet minskade utbredningen mest på den spanska sidan. Väl framme på 1700-talet talas euskara bara i delar av Euskal Herria: i Zuberoa och Nafarroa Beheria dominerar franskan och i de södra delarna av Nafarroa och Araba dominerar spanskan.

Euskaras yttre geografiska gränser är idag ungefär desamma som för tre sekler sedan. I de norra delarna, i de tre fransk-baskiska territorierna som går under namnet *Iparralde* och som betyder just norr, är det sedan decennier tillbaka dock främst de äldre som talar baskiska. Även om det också där finns viss skolundervisning i baskiska så ser det mörkt ut för framtiden. I *Iparralde* och delvis också i Navarra saknar euskara det politiska och juridiska stöd det sedan 1979 åtnjuter i den spanska autonoma regionen Baskien. I *Iparralde* saknar det status som officiellt språk och är därmed fortsatt hänvisat till sina traditionella användningsområden.

Identitets- och språkpolitiska gränsdragningar

Av de tidiga företrädarna för den baskiska nationalismen, män som Sabino de Arana y Goiri och Evangelista de Ibero, definierades vid tiden för det förra sekelskiftet den baskiska nationen och identiteten i första hand utifrån ursprung, ras och religion. Språket kom då i andra hand. Det Baskiska nationalistpartiet, *Eusko Alderdi Jeltzalea/Partido Nacionalista Vasco*, EAJ-PNV, vilket bildades 1895, har än idag kvar sitt ursprungliga mått, vilket lyder: *Jaungoikua eta Lagizarrak*. Det betyder 'Gud och de Gamla Lagarna', och syftar på den katolska guden och *los fueros*, de speciella privilegier som den spanska kronan under sekler fram till 1800-talets två carlistkrig berättigade baskerna.

Utifrån, från spanskt och franskt håll, kom dessa gränsdragningar för vem som var bask och vad det innebar självklart att utmanas. Det baskiska definierades ju just gentemot det spanska och det franska. Inifrån det baskiska samhället utmanades emellertid inte dessa gränsdragningar på allvar

förrän i slutet av 1950-talet. Det baskiska ledarskiktet levde då sedan länge i exil och hade i många av de unga baskernas ögon antagit en alldeles för passiv hållning gentemot den spanska regimens förtryck. Ur missnöjet och kritiken växte så sakteliga en ny nationalistisk rörelse fram som tog avstamp i marxistisk teori. Religion och ras förkastades nu till fördel för klass och språk.

En av de unga intellektuella, Fernando Sarrailh de Ihartza, publicerade 1962 en inflytelserik bok kallad *Vasconia* där han argumenterade för det baskiska språket som grund för den baskiska nationen och identiteten. Den nya vänsterradikala nationalismen kom sedan att utveckla dessa tankar i den identitets- och språkpolitik som uttrycktes dels av språkorganisationer som AEK (samordnare för alfabetisering och euskaldunisering), dels av partiet Herri Batasuna, HB, och dess efterföljare (den spanska statsapparaten har sedan slutet av 1990-talet genom ett flertal rättsprocesser olagligförklarat flera av den vänsterradikala baskiska nationalismens partier, organisationer och medier).

Batua: standard vs dialekt

Det faktum att euskara traditionellt har varit ett talspråk, som fram till mitten av 1800-talet i princip bara användes i rurala miljöer, har medfört att språket dragits med låg status och att många av dess talare begränsats av komplex och skamkänslor. Liknande problem har skapandet av en enad skrivspråksstandard medfört.

Även om det var något man diskuterade redan vid tiden för den baskiska språkakademins, *Euskaltzaindia*, grundande 1918, så inleddes standardiseringsprocessen på allvar först under 1960-talet. Efter år av diskussioner och hårt arbete presenterade akademins medlemmar 1968 *euskara batua*, den enade baskiskan. Euskara hade då traditionellt varit uppdelad på sju olika dialekter, mer eller mindre kopplade till de sju historiska territorierna och med relativt stor inbördes variation i uttal, stavning, vokabulär och grammatiska detaljer.

Av olika anledningar kom euskara batua framför allt att bygga på de dialekter som talas i Gipuzkoa och Lapurdi. Det är dialekter som hyst de få skrivna litterära uttryck som euskara fram tills nyligen har producerat. Det är också de dialekter som talas i hjärtat av Baskien, om man med det menar de områden som har störst andel euskalduner och flest nationalist-

röster. En mycket stor del av den baskiska befolkningen och mycket av den politiska makten och kunskapsproduktionen är dock baserad i Bizkaia och Araba, territorier med dialekter som skiljer sig ganska markant från batua. Detta förhållande bidrar till att skapa nya skiljelinjer mellan talare av dialekt och standardspråk. Den traditionella uppdelningen mellan de s.k. gamla och nya baskerna, *euskaldun zahar* och *euskaldun berri*, den som lärt sig euskara som förstaspråk respektive som andraspråk, kom nu ofta att gå parallellt med den nya uppdelningen mellan dialekt och batua. Det språk som överförs mellan generationerna i hemmen är förstås oftast dialekt, medan man i skolan och via medierna får lära sig batua.

Precis som alla andra standardiserade språk, är euskara batua resultatet av en politisk vilja till bevarande och stärkande av det nationella språket och kulturen, samt av de politiska och kulturella identiteter som kopplas till dessa. Samtidigt som batua luckrar upp gamla gränser – de dialektala, skapar den nya: skiljelinjen mellan nationalspråken spanska, franska och euskara. Dessa språkgränser existerade förstås även tidigare, men inte så politiskt tydliggjorda och därmed inte med samma status och betydelse som idag. På samma sätt har man sen batuas införande kunnat iaktta en utveckling av euskaras betydelse både för den politiskt medvetandegjorda baskiska självkänslan, och som argument för politisk självständighet (eller åtminstone utökad autonomi).

Alfabetisering, euskaldunisering och normalisering

Vid sidan om standardiseringen har de senaste 30 årens viktigaste språk- och identitetspolitiska projekt gått under benämningen alfabetisering, euskaldunisering och normalisering. Även om det förmodligen alltid har funnits enskilda eldsjälar som i vuxen ålder har lärt sig euskara som andraspråk, så var det först med de stora alfabetiseringskampanjerna, vilka drogs igång direkt efter Francos död, som stora grupper av basker gjordes medvetna om betydelsen av att de lärde sig baskiska.

Med alfabetiseringen vill man bryta ner de skiljelinjer mellan generationer som uppstod som ett resultat av Francos förtryck av euskara. Genom detta kom en hel generation basker aldrig att lära sig baskiska som barn, och om de gjorde det så var det alltid i hemlighet i hemmen med få möjligheter till praktik i vardagen. När regimen föll utgjordes de baskisktalande därför främst av människor födda på 1910- och 1920-talen, de som 1975

var 50 år eller äldre. Medan de unga fick undervisning i euskara i den vanliga grundskolan skrev tusentals vuxna basker in sig på kvällsskolor och lärde sig att läsa och skriva på ett språk de tidigare bara hade talat på.

Med euskalduniseringen söker man som ordet antyder göra den baskiska befolkningen i sin helhet till baskisktalande och i förlängningen därmed kunna likställa 'bask' med 'euskaldun'. Gränsdragningarna för de två begreppen skulle på så vis sammanfalla, det baskiska folkets yttre gränser skulle gå på samma ställe som euskaras gränser.

Normaliseringen är kanhända det mest omtvistade och laddade begreppet av det tre. Normalisering är idag ledordet i de flesta baskiska partiets och organisationers språkpolitik. Hur man förstår det varierar dock litegrann. En del menar att den baskiska språksituationen är normaliserad när det i alla sammanhang är lika normalt att använda euskara som spanska och franska. En uppfattning som stämmer överens med vad spansk och baskisk lagstiftning idag säger i frågan (dvs. att där ska råda officiell tvåspråkighet). Andra går längre och anser att normalisering uppnås först när euskara är det enda språk som är normalt att använda i Baskien.

Alfabetisering-, euskaldunisering- och normaliseringsprocesserna syftar alltså alla till att flytta på existerande gränser och stärka den baskisktalande gemenskapen både med avseende på antal talare, språkets anseende och status.

Den stora utmaningen: euskaraz

En märklig situation råder idag i Baskien. Runt två tredjedelar av befolkningen bekänner sig till en baskisk identitet, drygt hälften röstar på nationalistpartier och stöder därmed deras strävan efter självständighet och deras definition av vem som är bask, vilken alltså säger att den är bask som talar baskiska. Men bara en tredjedel av befolkningen kan baskiska och det är inte mer än ett par procent som behärskar språket fullt ut och dagligen drömmer, talar och lever på euskara.

Den främsta utmaningen för de baskiska språkorganisationer som jobbar med att stärka euskaras ställning är inte längre att övertyga folk om att de ska lära sig baskiska, utan att få dem att dagligen i både tal och skrift använda det språk de lärt sig. "Euskaraz!", *På baskiska!*, utropar klistermärken från väggarna i de baskiska barerna och affärerna. Gaturummets affischer och graffiti gör samma sak.

Slutord: euskara som gräns?

Euskaras situation är idag unik. Å ena sidan har språket aldrig tidigare i historien åtnjutit den typ av institutionellt och konstitutionellt stöd det idag har, inte heller har det tidigare använts som skrivspråk eller inom så många olika domäner som idag. Å andra sidan tycks man efter de senaste 30 årens enorma insatser för att öka antalet användare och användningsområden nu ha nått en gräns. Antalet vuxna som påbörjar och fortsätter sina studier i baskiska blir allt färre och flera språkinstitut har tvingats dra ner på personalstyrkan eller t.o.m. stänga. Och även om nästan alla baskiska barn idag lär sig euskara i skolan, så är det fortfarande så att de ofta går över till spanska eller franska på rasten och vid skoldagens slut. Dessutom slutar många att använda språket när de går ur skolan och börjar jobba, eftersom det ännu bara är en minoritet av alla baskiska arbetsplatser som är baskiskspråkiga.

Trots den höggradiga politisering och de många konflikt- och skiljelinjer som idag präglar det baskiska samhället är det förvånansvärt optimistiska tongångar man möter bland baskiska nationalisterna: de allra flesta politiker och språkaktivister jag talade med tidigare i somras var eniga om att det såg ljusst ut för såväl den baskiska nationen som det baskiska språket. Endast ett litet fåtal var skeptiska till denna självbild och uttryckte någon slags självkritik. Sociolingvisten Odriozola menade exempelvis att endast de cirka 25 000 personer som varje dag läser *Berria*, den enda helt baskiskspråkiga dagstidningen, är att betrakta som riktiga basker. De är de enda som verkligen lever *på* baskiska och *för* Baskien, dess språk och identitet.

Alla de nationalistpolitiker och andra aktivister som säger sig försvara och stå för en baskisk identitet grundad på euskara och baskisk kultur och tradition är, enligt honom, antingen naiva eller lögnare. Anledningen är att det sätt de lever på, de varor och den kultur de dagligen konsumerar, huvudsakligen förmedlas via andra medier och på andra språk än de baskiska (spanska, anglosaxiska och franska). Detta är naturligtvis en mycket pessimistisk ståndpunkt som baseras på en uppsättning mycket snäva gränsdragningar, men är den fel eller är den kanske bara realistisk?